

Хулиан Карон
ИМА ЛИ НАДЕЖДА?
Очарованието на откритието*

ГЛАВА 1 **„ПО-ЛОШО ОТ ТАЗИ КРИЗА Е САМО ДРАМАТА ДА Я ПРОПИЛЕЕМ“**

„По-лошо от тази криза е само драмата да я пропилеем.“¹ Тези думи на Папа Франциск напират за осъзнаване на това, което ни се случи, на това, което преживяхме от една година насам.

1. Досегът с реалността

За да се справим с предизвикателството, което не позволи на никого да остане безразличен, още отначало си дадохме работна хипотеза,² съдържаща се във фраза на Джусани: „Човек, който рядко се е сблъсквал с действителността, защото например е трябвало да посреща малко трудности, ще има слабо чувство за самосъзнание и по-слабо ще усеща силата и вибрацията на своя разум“. Следвайки Джусани, се приканихме, значи, да „изживяваме непрестанно и интензивно реалността“,³ без да отричаме или цензурираме нищо. Наистина, едно е да не можем да игнорираме или избягваме удара на обстоятелството, друго е да го преживяваме, схващайки провокацията, което то носи със себе си.

С тази хипотеза, подлежаща на проверка, дори една коварна ситуация като тази, породена от Ковид, можеше да се превърне, парадоксално, във възможност да увеличим нашето самосъзнание, много пъти така затъмнено, и да доловим с повече сила енергията и вибрацията на нашия разум; тоест, можеше да се превърне във възможност за пробуждане на човешкото като съзнание, разум и афект.

Какво се случи? След повече от година, какво видяхме да се случва в нас и около нас?

Мнозина разграничиха две фази, две лица на нашия опит при пандемията, съответстващи на двете вълни на разпространение на вируса. Втората вълна, отбеляза Антонио Скурати, „ни хвана не по-малко неподготвени и не по-малко незрели от първата, но по-уморени, унили, раздразнителни, дребнави“.⁴ Сякаш не съумяхме да се възползваме от случилото се в първата фаза, за да израснем, да увеличим нашето съзнание и да направим да узрее една по-дълбока устойчивост на нас самите. Това долавяме от изплувалото в хода на втората вълна: по-голямо чувство за крехкост, ширенето на несигурността и на тревогата – знаци, които посочват, както отбеляза Масимо Рекалcati, че „истинската травма не е в минало време, а в бъдеще“. Втората вълна, „разрушавайки илюзията за подновяването на живота, на която всички повярвахме, [...] разшири хоризонта на кошмара. Второто време на травмата е по-травматично от първото, защото показва, че лошото не се е изчерпало, а е още живо сред нас.

* В процес на публикуване.

¹ Франциск, *Проповед за Петдесетница*, 31 май 2020 г.

² Срв. Хулиан Карон, *Пробуждането на човешкото. Размишления от едно главозамайващо време*, Братство Comunione e Liberazione, Милано 2020, e-book.

³ Луиджи Джусани, *Религиозното чувство*, Itaca, Castel Bolognese 2019, прев. Венелина Станева, с. 139, 151.

⁴ А. Скурати, „Една сурова Коледа (и на надежда)“, *Кориере дела Сера*, 20 ноември 2020 г., с. 11.

Надеждите, подхранвани от лятото, се разбиха. Това разочарование е преобладаващото днес чувство“.⁵

От известно време бяхме свикнали да живеем в състояние на привидна сигурност, с илюзията, че можем да владеем реалността. Нахлуването на вируса свали тази илюзия. След като премина първата вълна, все пак, беше нужно малко да се убедим, че отново сме овладели ситуацията и следователно, че завръщането към нормален живот е на една ръка разстояние. Така се насладихме – някои повече, други – по-малко – на лятото. Но „не знаем това, което знаем, и дори това, което желаем да узнаем, докато не бъдем изпитани“.⁶

Втората вълна разби на парчета още веднъж съня или надменността, напомняйки ни, че реалността, в крайна сметка, не се контролира. „Мислехме – отбеляза Чезаре Корнаджа, – че смъртта е случаен факт, като тумор или инцидент, и че инфекциозните болести са разгромени, а пък неизвестното, което не виждаме и на което не можем да отговорим, ни убива. Оттук се поражда несигурността.“⁷

Пропорционално с „усещането за неизвестност“ се увеличи, следователно, „несигурността за бъдещето“. В началото на втората вълна Едгар Морен също окачестви края на илюзията с думата „несигурност“. „Навлязохме в епохата на големите неизвестни“, написа той, подчертавайки „характера с много измерения на кризата, която засяга живота на всеки отделен индивид, на всички нации и на цялата планета [...]“. Всички сме част от това приключение, изпълнено с невежество, неизвестни, лудост, разум, мистерия, мечти, радост, болка. И несигурност“.⁸ Въпреки уверенията на някои, оптимизма, който съпътстваше откритията на науката и инициативите на фармацевтичната индустрия, в нас се крие още, заплашителна, тревогата.

След повече от година още плаваме напосоки, без да знаем колко още ще издържим така, макар че, за щастие, вече все по-конкретни стават знаците за някакъв изход. Ще видим и като всички си пожелаваме нещата да се разрешат, колкото се може по-скоро. Описаната ситуация, която въвлича така широко живота на хората, на обществата и на целия свят, обаче изкара на повърхността, от недрата на нашето житие, един въпрос, който съпътства съществуването на човека: има ли надежда?

„Има ли надежда?“ Заглавието на нашите духовни упражнения намери отблясък в нас и в другите, които бяха поканени да участват в тях, както се случи през декември при Упражненията на студентите. „Вие хващате винаги въпрос, който докосва нещо, което е в мен. Тази тема е решаваща!“, каза една съкурсничка на този, който я канеше. „Предложеното заглавие – каза друг човек – отекна в мен, това беше въпросът, който съпътстваше това време.“

Въпросът намира от дълбините на всекидневното терзание. Една приятелка ми пише: „От октомври месец, при пандемичната ситуация, която се канеше да се влоши още веднъж, и едно ширещо се общо насилие, което все повече характеризираше новините, които се чуваха, ми се отпечата този въпрос: „Но аз имам ли надежда, че нещата имат добра съдба?“. И за съжаление, се оказва, че отговарям: „Не знам“. Толкова хора умряха и до днес, след една година, продължават да умират от Ковид. Няколко приятели – мои и на моя съпруг – скъпи на нас хора, бяха тежко засегнати от икономическата криза. Освен това, някои болезнени новини и тежки усилия, които преживявам, особено на работа, ме отведоха дотам да кажа: „Аз не съм сигурна вече, че нещата имат добра съдба, всичко ми казва обратното“. Разбрах, че този мой въпрос в крайна сметка разкрива също страха, че нещата, отношенията и най-скъпите хора свършват в нищото. В началото устоях да призная пред себе си, че имам този

⁵ М. Рекалcati, „Травмата от втората вълна. Дали расте страхът от бъдещето“, *Република*, 31 октомври 2020 г., с. 28.

⁶ Th. Wilder, *Idi di marzo*, Mondadori, Milano 1951, p. 56; превод наш.

⁷ Ч. М. Корнаджа, „Тревога, страх, несигурност: ето какво още не знаем“, интервю на Паоло Витес, *ilsussidiario.net*, 8 ноември 2020 г.

⁸ Е. Морен, „Силата на несигурността“, *Република*, 1 октомври 2020 г., с. 27.

въпрос. Честно казано, срамувах се много от това. После си спомних, че в моя живот най-важните стъпки са извирали, изхождайки от неудобни, необичайни и тежки въпроси. Това, което най-много ме „окуражи“ да гледам този мой въпрос, беше ти: когато, действително, открих, че си избрал като заглавие за Упражненията „Има ли надежда?“, те почувствах дълбоко като приятел; помислих си: „Гледай човек, който не само не се страхува да си зададе този въпрос, а и който не се страхува да го зададе на всички“; затова те почувствах същевременно като баща, защото ми помогна да не изпитвам страх да се погледна и да обичам въпросите, които имам. С изминаването на месеците този въпрос стана все по-парещ и съжалявам, че трябва да призная, че до днес не мога да му дам отговор. В такъв случай те питам: какво може да ми помогне да го схвана?“.

Първата помощ – казвам веднага – идва от самия въпрос, както мнозина ми писаха. „Въпросът относно надеждата ме поразява заради силата си. Още веднъж въпросът ни освобождава от нашия пристрастен поглед, за да ни отвори към нещо друго: на нас се пада изборът да удовлетворим допира с него или да го притъпим. Въпросът ми се струва по-належащ от всякога и не искам да пропилявам случая.“ „Давам си сметка – подчертава друг човек, – че още отсега работата върху предложения въпрос бележи моите дни, правейки ме по-внимателна и отворена към това, което се случва.“ А друг пък отбелязва: „Проблемът е да оставим въпросът да се наложи, да се разположи, където сметне за най-добре, без да ни дава мира. „Има ли надежда?“ Борба е да пусна този въпрос, борба е да не го изхвърлям от дните си, борба е да не лъжем и затова да си кажем, че в крайна сметка надежда няма, за да се преструваме после, че има, от удобство“.

2. Нагласи при това, което се случи

Всеки е призван да отговори лично на поставения въпрос, наблюдавайки се в действие, отбелязвайки начина, по който гледа и се справя с живота, който не прави отстъпки на никого. В такъв случай да се опитаме преди всичко да хвърлим поглед към нагласите, които при всичко, което се случи, видяхме да се реализират в нас или у други и които бяха в някаква степен и наши. Това ще ни помогне да имаме по-ясно съзнание за въпроса, поставен като тема, за неговата принадлежност към живота и за това какъв е пътят, за да можем да отговорим на него.

a) Изкушението да премахнем дадеността

През декември известното американско списание „Тайм“ посвети корицата си на „2020“, пишейки числото в черно, с едър шрифт и зачерквайки го с голям червен кръст. Веднага отдолу, с дребен шрифт, една фраза: „Най-лошата година изобщо“. Върху изминалата година беше поставен символичен кръст, сякаш искаме да я елиминираме. Но както всички знаем, трите милиона починали и кризата, която пандемията предизвика – на която може би още не сме изпитали най-лошите последици, – не могат да се зачеркнат! „Това е историята на една година, която няма да искаш никога да видиш отново.“ Така започва уводната статия на Стефани Захарек.⁹

Изкушението да зачеркнем това, което ни притиска до стената и ни принуждава да се питаме какво придава смисъл на живота, е винаги в засада, както написа един студент: „Дали в моя живот има, или не надежда, е въпросът който си задавам всяка вечер, преди да заспя, от двадесет и един дена насам, откакто започна изолацията заради Ковид. Бяха трудни дни.

⁹ С. Захарек, «2020. The Worst Year Ever» („2020. Най-лошата година изобщо“), *Тайм*, 14 декември 2020 г.

Болестта беше доста сурова с мен. По тази причина отговорът на въпроса, в една начална фаза, беше едно сухо: „Не, няма надежда“. Този период беше само момент, който трябва да се зачеркне. Живях, оцелявайки, събуждайки се, хранейки се, къпейки се и работейки, за да се върна после в леглото и да повтора всичко на следващия ден. Утре ще бъда свободен, но – има едно голямо „но“ – се питам дали двадесет и един дена, преживени по определен начин, са занулили моето битие на този, който съм“. Опитът на мнозина беше белязан от тенденция към оцеляване и веднага щом се преодолее най-лошото, към премахване на преживения момент, с последицата на едно отслабване на схващането за себе си, на подозрение относно собственото бъдеще.

Други не затвориха очи, не се опитаха да забравят, а напротив – пожелаха да не опропастват обстоятелството. „Казвам ти веднага, че тази година беше възможност за мен да осъзная, както никога не ми се беше случвало, колко съм крехка и ограничена; но не мога да кажа, че тези мои чувства бяха нещо лошо за мен, напротив, накараха ме да открива колко имах и имам нужда да опра живота си на нещо различно от мен, на една пълнота, която не изграждам аз, която не зависи от обстоятелствата, която не зависи от мен и която издържа!“

b) Тъгата и страхът

Много чувства, които може би никога не сме доверявали наистина на себе си, че изпитваме, и относно които малко сме се запитвали, утешени от благоприятния ход на нещата, в това време изплуваха на повърхността по настойчив начин, труднообуздаем. Испанският журналист Салвадор Сострес написа: „За пръв път говорих с мой приятел за разочарованието, тъгата и за пръв път не знаем какво да кажем или какво да направим, и сме много уморени, защото не сме спали много, и си даваме сметка, че до днес никога абсолютно не сме се съмнявали, че можем да направим нещо с нашите сили“.¹⁰

Показва се на повърхността едно неудобство, което в крайна сметка беше вече там, вътре в нас, завоалирано, защитено от форма на живот, от социален ритъм, който внезапно отпадна, оставяйки така то да изплува. Затова у мнозина си прокара път, пускайки корени в тях, едно мрачно усещане за себе си и собствената съдба, почти схващане за нищожност, като проектирането върху бъдещето на някаква потискаща сянка, която думите на Кармело С. Ирибарен описват добре: „Мисля за това сега, когато гледам / през отвореното прозорче / магистралата, виждайки / как присветват колите / в последния участък / преди тунела. Мисля, / че това е животът / и че няма друго. Едно слабо, / леко намигване на светлина към сянката / с по-висока или по-ниска скорост“.¹¹ Значи, животът не е нищо друго, освен пътуване към мрака? Само скоростта ли се променя?

Страхът за себе си, за собственото бъдеще, свързан с долавянето на заплахата и с принудителното откритие за собствената уязвимост, се промъкна в много случаи дори в границите на домашните стени, засягайки най-близките отношения, както призна писателят и сценарист Франческо Пиколо: „До настъпването на пандемията моите деца бяха тези, които, в най-лошия случай, се страхуваха от мен. [...] Сега [...] инстинктът ме кара да стоя далеч от тях. Понякога синът ми кани съученик да учат. Аз се старая да се прибирам почти винаги след като съученикът си е отишъл. [...] Дъщеря ми е в Болоня. [...] Не ми се обаждат никога, защото е толкова впечатлена от моя страх, че се опасява, че аз мисля, че ако ми се обади, ще ме зарази. [...] Понякога мисля, че съм в телевизионен сериал. [...] Въобще не ме успокоява това, че имам син вкъщи, който тича, крещи и излиза всеки ден. Точно това е новото омотано и неестествено кълбо от чувства, което създаде коронавируса: да се

¹⁰ С. Сострес, «La próxima vez que me muera», *ABC*, 24 септември 2020 г.

¹¹ «Lo pienso ahora que miro / por la ventana abierta / la autopista, viendo / cómo los coches parpadean / en el último tramo, / antes de túnel. Pienso / que así es la vida, / y que no hay más. Un leve / guiño de luz hacia la sombra / a mayor o menor velocidad» (К.С. Ирибарен, «Hacia la sombra», in Id., *Seguro que esta historia te suena*, Renacimiento, Salamanca 2015, p. 42; превод наш)

страхуваме от собствените си деца повече, отколкото от всяко друго човешко същество на света“.¹²

с) Ужасът от смъртта

За какъв страх говори? Не само за този от заразяване, а за този да не умре, тъй като заразяването може да има фатални последици. Смъртта, от нас старателно прикривана и прогонвана, отново е видима. Окупирайки масирано реалната и медийна сцена, тя престана да бъде смятана в колективното съзнание за чист инцидент на прехода, едно спорадично неудобство, което се случва още, но скоро ще бъде превъзможнато или при всички положения ограничено. За да сигнализира за това, „Еспресо“ избра за „Личности на годината“ – 2020 – „Смъртта и животът“. В подножието на една „снимка“ на Смъртта с качулка, която играе шах с новородено под едно свъсено небе, в съдържанието, което се появява на корицата, е написано: „Страхът от края разтърси икономическите и политически системи. И нашето всекидневно съществуване“. Вътре, в уводната статия, четем, че смъртта, „премахната от културата, [...] годината на пандемията я доведе отново в центъра“. А малко по-нататък, че страхът от края, парадоксално, би трябвало да доведе със себе си и едно странно предчувствие: „Да се страхуваш от смъртта, означава да знаеш, че има нещо, което излиза извън границите на нашето индивидуално съществуване. Една Цел. И Наследниците“.¹³ В своята статия Масимо Качари подчертава: „Леопарди е този, който учи на това [...]“. Ако животът струва наистина, тоест е насочен да постигне нещо, което винаги излиза извън границите на неговото пределно съществуване, то тогава не се страхуваме от смъртта, *преживяваме я*“.¹⁴ И като я преживяваме, се пробуждат дълбоките въпроси.

д) Пробуждането на дълбоките въпроси

Хешел отбелязва: „Първият отговор на въпроса „Кой е човекът?“ е следният: човекът е същество, което задава въпроси относно себе си. Задавайки такива въпроси, човекът открива, че е личност, а тяхното качество му разкрива неговото положение“.¹⁵ Човекът е онова ниво на природата, на което природата си задава въпроси относно себе си, относно собствения смисъл, собствения произход и относно собствената съдба. „Защо съм тук? Какво се разиграва в моето съществуване? Този въпрос не произтича от никаква предпоставка: даден е заедно със съществуването.“¹⁶ Но въпросът относно смисъла на собствения живот не може да бъде откъснат от този относно смисъла на собствената смърт.

Тези, които се оставиха да ги удари безкрайността на провокацията на тази драматична година, не можаха да избегнат това да видят как изплуват у тях, в собственото съзнание, въпроси, които обикновено, във времена, които можем да определим като „нормални“, щяха може би да си спестят. Но този път, поради глобалния характер на опасността, уязвимостта, самотата, страданието, смъртта, докоснаха по-настойчиво и по-пряко нашата плът или тази на някои близки. Ситуацията пробуди всички от всекидневното вцепенение, което често редуцира плътността на екзистенциалните въпроси, правейки те да изглеждат като прекаляване на тези, които искат да развалят на другите празника от живота. Този балон се

¹² Ф. Пиколо, „Проклет вирус, ти ме научи да се страхувам от децата си“, *Република*, 1 февруари 2021 г., с. 12-13.

¹³ „Личности на годината. Смъртта и животът“, заглавие на корицата на *Еспресо*, 20 декември 2020 г.

¹⁴ М. Качари, „От любов към Живота“, *Еспресо*, 20 декември 2020 г., с. 17.

¹⁵ А.Ж. Несшел, *Chi è l'uomo?*, SE, Milano 2005, р. 42; превод наш.

¹⁶ *Пак там*, р. 25; превод наш.

спука, най-вече с нахлуването на втората вълна: „Страданието е агресия, която ни приканва към съзнание“,¹⁷ ни напомня Клодел.

Игнасио Карбахоса е прекарал като свещеник пет седмици в Ковид болница в Мадрид и е фиксирал в дневник опита на „привилегирован свидетел“ на живота и смъртта на много хора. Той пише: „Това, което видях, се бори вътре в мен. Нарани ме“. Какво е видял? Сред многото, едно момиченце на двадесет и четири часа и една току-що починала жена, Елена. Той се пита: „Елена? Къде си, Елена? Двете крайности на живота: раждането и смъртта за по-малко от час. Какво изкушение да елиминираш един от двата полюса! И каква смелост и предизвикателство за разума да задържиш и двата, за да се отвориш за един въпрос: „Що е човек, та го помниш?“. След месец, прекаран в помощ на Ковид пациенти, отбелязва в своя дневник: „В този период моят разум и моята обич бяха предизвикани от един проблем на познание: какво е болката? Какво е смъртта? И следователно, какво е животът? Всеки ден трябва да гледам в лицето тези въпроси, изправен пред болни хора, които страдат и умират“.¹⁸

Този, който в тези времена не се е свил като таралеж, трябва да е почувствал как вибрират съкровени струни, които може би не е знаел дори, че има. Може би някои веднага са ги заглушили в опита да се върнат към нормалното. Но контраудара са го усетили така или иначе, макар и за миг. Като мъничко семе, нищо и никакво, им се е случило – както отбелязах по-рано – началото на едно пробуждане на човешкото: „Именно заради трудностите, които не ми бяха спестени, за мен 2020 г. съвпадна с едно неочаквано пробуждане на моя Аз“. Кой знае колко са го разпознали и кой знае колко време ще е необходимо, за да успее това семе да покълне!

Разбирам, че това може да изглежда твърде малко при широтата на драмата, но то е като обещание: вибрацията на нашата вътрешност е, наистина, знакът за едно очакване, което има дълбоки корени в нас, което съвпада с нас: очакването на нещо на висотата на живота и на смъртта, очакванията за нещо непредвидено, което да отприщи вълна на привързаност към нас самите и да позволи на нашето желание да се пробуди и изпълни. Тази вибрация на нашия разум, неотложността за смисъл, която доловихме очевидно в някои моменти, ни поставя в най-благоприятното положение, за да засечем – ако и където се случи – отговора. Джусани повтаряше често в тази връзка една фраза на Райнхолд Нибур: „Нищо не е толкова невероятно, колкото отговора на въпрос, който не се задава“.¹⁹ Какво означава? Днес можем може би да я разберем по-добре именно заради опита от последната година: колкото повече усещам един проблем, колкото повече една нужда напирва вътре в мен, толкова повече съм внимателен към всякакво ехо от отговор, всякакъв намек за него предизвиква моето любопитство.²⁰

Макар и с цялата си неотложност и макар бидейки неизбежен, въпросът за смисъла на съществуването представлява – добре е да не го забравяме – покана, която може винаги да бъде отказана. А отказът води до изтъняването на съзнанието за този въпрос, чак до неговото затъмняване. „Въпросът се налага, но не и вниманието към въпроса. Така неколцина го определят като безсмислен [...]. Тогава въпросите относно смисъла на съществуването отслабват и накрая се изпаряват. Стига се дотам, както казваше Жид, да „не – усещаш – повече – нуждата – от – тях“.²¹ Тези, които не избягват въпроса, усещат обаче неговия познавателен капацитет, способността за пробуждане: „В тази „неиздадена“ година за мен се

¹⁷ P. Claudel, *Tre figure sante per il tempo moderno*, Paoline, Alba (Cn) 1997, p. 46; превод наш.

¹⁸ I. Carbajosa, *Testimone privilegiato*, Itaca, Castel Bolognese (Ra) 2020, pp. 16, 66, 96; превод наш.

¹⁹ R. Niebuhr, *Il destino e la storia. Antologia degli scritti*, a cura di E. Buzzi, Rizzoli, Milano 1999, p. 66; превод наш.

²⁰ Луиджи Мария Епикоко отбелязва: „Целта на момента не е да оцелеем от заразата, а по-скоро да разберем, че и чрез този опит не можем повече да отлагаме големия въпрос за смисъл относно живота, който тази пандемия енергично вкарва отново на дневен ред“ (L.M. Epicoco in dialogo con S. Gaeta, *La speranza non è morta. Parole di fede in tempo di crisi*, San Paolo, Cinisello Balsamo-Mi 2020, p. 40; превод наш).

²¹ F. Varillon, *L'umiltà di Dio*, Qiqajon – Comunità di Bose, Magnano (Bi) 1999, p. 30; превод наш.

случи революция: вече нямам нужда да осчетоводя набързо сметката, предлагайки на себе си перфектни и безупречни отговори, но предварително зададени; напротив, имам нужда от точно обратното: да държа жив въпроса, да приемам неговата драматичност, защото в тази бедност, която не притежава нищо и не се опира на схеми, ритуали, придобита сигурност, аз живея голямата възможност да забелязвам това, което го има“.

3. Критерият за преценка

Да вземем насериозно човешката неотложност, означава да имаме критерия, за да преценяваме всичко, което ни идва под ръка, всички позиции – наши и чужди, – като сваляме маските на измамата, илюзиите и разпознавайки това, което струва. Изначалните и същностни въпроси, „интелигентните и драматични чувства“²², които се засвидетелстват в дълбините на нашия Аз, представляват точката, с която сравняваме всяко предложение, всяка перспектива, всяка среща.

Унгарети пише в едно свое стихотворение: „Моето сърце / днес / не е друго / освен трепет на носталгия“.²³ Приглася му Ети Хилесум: „Чувствах винаги онова болезнено неутолимо желание, онази носталгия по нещо, което ми изглеждаше недостижимо“.²⁴ Имаме в себе си една мистериозна и неугасима носталгия, като невидим, непознаваем фон, с който сравняваме целия живот и всички отношения. Св. Августин я нарича „безпокойство“: „... че си ни създал за Тебе, и неспокойно е сърцето ни, докато не намери в Тебе покой“.²⁵ Това безпокойство се превръща в критерия за преценка, за да засечем това, за което неговото сърце е създадено. Не може да греши, защото може да провери това в опита: покоя. Това, което съответства на неговото безпокойство, на неговото очакване, е разпознаваемо от покоя, който изпитва, когато го срещне – покой, който пази и величае очакването.²⁶

Независимо къде е роден, независимо от културата, която го е приела, всеки човек идва на света с неотложност откъм смисъл, откъм съдба, откъм абсолютност, която в един момент вижда да изплува в него и с която, волю-неволю, е принуден да се съобразява, каквато и позиция да има. Тази неотложност може да е била погребана под отломки разсеяност, но някои събития като пандемията пробиват кората, разтърсват от вцепенението и я изкарват, като ни пречат да се задоволяваме с какъвто и да е отговор. Колкото повече – подтиквани от това, което се случва – се обостря неотложността, толкова повече бие на очи какво е в състояние да се справи с нея, да ѝ отговори.

Да се опитаме тогава да преценим различните позиции, които видяхме да се редуват или преплитат пред предизвикателството, в което сме потопени – в което може изцяло или частично да сме се оказали, – за да отсеем колко издържат.

а) „Всичко ще бъде наред“

Помним най-повтарящия се слоган от първия локдаун: „Всичко ще бъде наред“. Всички откриваме в себе си, наистина, един вид естествена надежда, с която се справяме с живота.

²² Луиджи Джусани, *Религиозното чувство*, цит. пр., с. 60.

²³ G. Ungaretti, «Oggi» in Id., *Poesie e prose liriche. 1915-1920*, Mondadori, Milano 1989, p. 40; превод наш.

²⁴ E. Hillesum, «Amsterdam, 16 marzo 1941», in Id., *Diario. Edizione integrale*, Adelphi, Milano 2012, p. 58; превод наш.

²⁵ «Fecisti nos ad te [Domine] et irrequietum est cor nostrum, donec requiescat in te» (Св. Аврелий Августин, *Изповеди*, Изток-Запад, София 2006, прев. Анна Б. Николова, с. 9).

²⁶ Този „покой“, пише Гуардини, „е нещо много по-голямо от простото безделничене: това е пълнота сама по себе си“ (R. Guardini, *Lettere sull'autoformazione*, Morcelliana, Brescia 1994, p. 136; превод наш).

Видяхме я да се отприщва веднага щом започна санитарната криза. Докато лекарите великодушно правеха чудеса от храброст, излагайки на риск себе си, много хора излизаха по балконите, за да изразят доверието си. Често чувахме да отекват тези думи: „Всичко ще бъде наред“. Устоя ли тази надежда – този оптимизъм – при продължителността и суровостта на предизвикателството? Втората вълна я опря до стената, показвайки колко тя е крехка, неспособна да устои пред цунамито, което ни отнесе.²⁷

Същото се случва при различните противоречия, които съпътстват нашето съществуване. Леопарди го е изразил майсторски: „Но щом един дисхармоничен акцент / нарани слуха, в нищо / се превръща отново онзи рай за миг“.²⁸ Стига едно нищо, един дисхармоничен акцент, за да изложи на риск рая, който сме си построили. Да си представим какво се случва, когато на неговото място е Ковид, с всички последици, които добре познаваме.

Досегът с някое противоречиво обстоятелство, с теготата на реалността поставя на изпитание устойчивостта на нашата надежда. Една студентка ми пише: „Аз винаги съм била сигурна в наличието на надежда и във величието на обстоятелството, което преживяваме; всичко това ми беше ясно по време на първия локдаун и най-вече това лято, когато се оказа, че трябва да наваксам стажа. И все пак, в последните дни нарасна в мен една голяма тежест в сърцето. Властва в моите дни не вече онази надежда, а само толкова много усилие, отдадено на хиляди мисли и всекидневни изкушения. Как е възможно?“.

b) *Солидарността*

Когато едно събитие е „работа на всички“, както разказва Камю в „Чумата“, всеки се опитва да се справя, както може: и рано или късно падат, една след друга, илюзиите, с които се стараем да избягаме от него. Жестокостта на някои събития разтърсва толкова, че подкопава дори най-устойчивата увереност, като тази на отец Панелу в романа на Камю, който при смъртта на един невинен вижда как рухва идеята за възмездна справедливост. „Следователно, какво да правим? Точно тук думите на отчето [Панелу] хвърлят светлина – пише Рекалcati – върху презумпцията на всеки човешки опит от грижата. Той разказва как по време на голямата марсилска чума от осемдесетте и един монаси в манастира „Ла Мерси“ само четирима оцелели от чумата. И от тези четирима трима избягали, за да спасят живота си. Но поне един бил способен да остане. Това е последната дума, която отчето връчва на своите верни: да бъдат сред тези, които умеят да остават. Да умееш да оставаш, е действително първото име на всяко практикуване на грижа. Означава да отговориш на зова на този, който е паднал. С библейски термини това е, което осветлява думата „Ето ме!““, която прави човечна човешката грижа, като не изоставя никого на неприемливото насилие на злото. Не като придава смисъл на злото, а като остава до този, който е поразен от него.“²⁹

Както каза Папа Франциск, Ковид ни направи по-съзнаващи, че сме всички в една и съща лодка, и това окуражи мнозина да запретнат ръкави, за да помогнат в рамките на своите възможности. Никой не може да отрече несравнимата стойност на този ангажимент, но същевременно никой не може да твърди, че положената грижа, когато е успешна и когато не е, е достатъчна да се справи с въпроса, който възниква при най-екстремните обстоятелства: ние нямаме само нужда от помощ и лечение, имаме също нужда от нещо, което да ни

²⁷ Жан Даниелу обръща внимание: „Надеждата не е оптимизъм. Оптимизъм е онази лесна нагласа, по силата на която ние мислим, че нещата накрая винаги ще се оправят сами. В една по-несъзнателна форма той смята злото за обикновен безпорядък, който ще се елиминира от само себе си, или дори за криза на растежа. Анулирайки така трагичността на злото, оптимизъм е най-лошият враг на надеждата“ (J. Daniélou, *Saggio sul mistero della storia*, Morcelliana, Brescia 2012, p. 370; превод наш).

²⁸ G. Leopardi, «Sopra il ritratto di una bella donna», vv. 47-49, in Id., *Cara beltà*, BUR, Milano 2010, pp. 96-97; превод наш.

²⁹ М. Рекалcati, „И аз ще се погрижа за теб“, *Република*, 15 октомври 2020 г., с. 27.

позволи да гледаме на страданието и смъртта, без да рухваме пред тях. Точно тук се откроява ограничението на всеки макар и наложителен опит за солидарност, близост и грижа. Естеството на нуждата, което ситуацията изкара у тези, които се оставиха да бъдат наранени от всичко, което се случваше, е по-дълбоко от солидарния отговор.³⁰

с) *Ваксината като панацея*

Добре дошла, ваксина! Как да не ѝ се радваме, след като видяхме толкова страдание, страх, объркване, смърт? Не можем да игнорираме обаче това, което пише Сузана Тамаро в едно „Писмо до Младенеца Исус“, публикувано в „Кориере дела Сера“ на 22 декември м.г.: „Прости ни, че сме убедени, че ваксината ще бъде спасението, защото ваксината ще бъде, да, една чудесна, наложителна помощ – както чудесна и наложителна е науката, която се поставя в услуга на човека, – но няма да бъде в състояние да разсее мъглата на нашето нещастие. За да направим това, бихме имали нужда от един нов поглед и от пречистено сърце, което с този поглед да води диалог“.³¹ Тези думи оголват един въпрос, който не може да се избегне: достатъчна ли е ваксината, за да отговорим на въпросите, които пандемията пробуди? Само от това ли имаме нужда, да надвием болестта?

А когато за болестта няма лек? Майката на едно дете с много тежък синдром пише: „Този особено мъчен период ни докара дотам да преживеем влизането на моя син в реанимация, упоен и интубиран. В моменти като този се вкопчвам във всяко нещо, което ме кара да си спомня, че съм гледна и обичана: така се обаждам и си пиша с приятелите ми, чета и препрочитам някои неща, търсейки сила. В педиатричното отделение, в което сме, интернет мрежата и телефонът имат много лош обхват, а Ковид не позволява да видиш никого. Така това, в което обикновено най-непосредствено се захващам, отпада. Спомням си, че прочетох една фраза, една от многото, написани във вестниците: „Тази изминала година трябва да се забрави, да гледаме напред, идва надеждата от ваксината“. Как може да се мисли, че цялата надежда ще бъде във ваксината? Мисля за сина си: това да сме здрави ли ни дава надежда? Тогава с него би било свършено, а пък именно той много пъти е за мен свидетел за една безкрайно по-голяма надежда. Да гледам него и да гледам тялото му, ме препраща към желанието за добро, което всеки от нас има, към желанието да бъдем щастливи и обичани, въпреки нашите недостатъци. Нашите недостатъци са драмата, която ни кара да питаме: позволяват ни да искаме и да желаем повече“.

Как да отговорим на водовъртежа, изкаран на повърхността – но не създаден – от извънредната санитарна обстановка? А преди това, за какъв водовъртеж става дума? Това е водовъртежът на собствените човешки потребности, на жаждата за живот, която откриваме в себе си. И е също водовъртежът на страха, станал по-постоянен, на смъртта и болката, на тревогата да не загубим живота си или че животът в крайна сметка няма да се изпълни. Достатъчни ли са „отговорите“, за които намекнахме, за да запълнят тази бездна?

³⁰ Същото се случва, когато се задейства да отговорим на нуждите на другия: „Това е откриването на факта, че именно защото ги обичаме, *не ние ги удовлетворяваме*; и че дори най-съвършеното общество, законово най-здравият и съобразителен организъм, най-огромното богатство, най-желязното здраве, най-чистата красота, най-образованата цивилизация няма да може никога да ги удовлетвори“ (L. Giussani, *Il senso della caritativa*, Società Cooperativa editoriale Nuovo Mondo, Milano 2006, p. 10; превод наш).

³¹ С. Тамаро, „Под елхата бих искала да намеря отново невинността“, *Кориере дела Сера*, 22 декември 2020 г., с. 29.

4. Бягството от себе си

Пише ми една млада лекарка: „Първоначално моят подход към дните беше да се надявам, че нещата ще вървят малко или много, както съм си наумила аз. Лекар съм, завърших специализацията си през ноември и през януари току-що се бях преместила в нов град, за да започна новата работа. Бях натоварена с очаквания, с желанието да осъществя най-накрая, след всички години подготовка, моето призвание на лекар. През март миналата година – първият локдаун. Здравната управа е на колене, моят договор губи всякакъв приоритет и аз не мога да съм повече в болницата. Не мога дори да съм там, за да помагам. Безполезен лекар. Насред пандемията! А междувременно течаха всички молби за лекари по телевизията. Изпратих поне десет автобиографии, отговаряйки на конкурси близо и далеч от къщи, но нямах необходимите качества. Безполезен лекар. Можеш да си представиш гнева и фрустрацията. Винаги съм споделяла това, което чувах да се казва относно стойността на непредвиденото. Но истината беше, че тайничко мислех, че непредвиденото трябва да влезе в рамките на това, което така или иначе си бях наумила. Затова се оказа, че се възприемам като изоставена, шкартирана и оставена настрана. Казвах си: „Къде е твоят Бог? Ако Го има, те е забравил. Вероятно Го няма“. С две думи, остава ми отпечатано усилието на тези месеци. Но бих искала моята „криза от Ковид“ да не бъде пропиляна. Не бих искала да пропусна случая да разнищя съмнението относно съществуването на Бог или, обратното, възможността Бог да Го има, и че на Бог наистина му е на сърце моят живот. Възможно ли е да се твърди с увереност от опит, че „нам и космите на главата са преброени“? Възможно ли е да бъдем толкова сигурни в това, че да го обосновем дори пред тези, които не вярват, или по-просто, пред мен самата, когато се съмнявам?“.

Ако не искаме да „пропилеем“ кризата, през която минаваме, както каза Папа Франциск, не можем да пропуснем случая да се оставим да бъдем провокирани от въпросите, които напират вътре в нас. Да не пропилием кризата, е да се опитаме да отговорим на съмнението, което много пъти ни обзема чак до сърцето. Ако не го посрещнем решително и не намираме отговор на висотата на въпроса, сме принудени да бягаме от себе си поради невъзможността да се изправим пред драмата.

Да бягаме от себе си, е най-обичайният път, докато можем да си го позволим: да стоим далеч от водовъртежа на сърцето, от „невъзможни“ за удовлетворяване потребности, които не могат да се опитомят и които безпокоят.

Ако страх и солидарност по някакъв начин са доминирали в хода на първата вълна, то във втората, както казахме, стана преобладаваща една несигурност пред бъдещето, едно по-изострено съзнание за нуждата от смисъл и за трудността да се изправим пред него. Това е, което мотивира бягството. Бягаме, защото не успяваме да понасяме живот, който крещи потребността от смисъл. Опитваме се, следователно, да идем възможно най-далеч от себе си, почти „сякаш считаме себе си за по-малко важни от всичко останало“.³² Цената, която плащаме, е един разполовен живот, с паднали акции. Както наскоро написа Алесандро Барико: „А за тази друга смърт кога ще говорим? Пълзящата смърт, която не се вижда. Няма заповед на здравния министър, която да държи сметка за нея, няма всекидневни графики, официално не съществува. Обаче всеки ден, от една година, тя е там: целият живот, който ние живеем“.³³

³² Николай Кавасила пише: „Това, което правим, това, което ни е присъщо, това, което ни се струва справедливо, всичко това е много важно за нас: само онези неща, които са наистина наши, ние ги зачитаме по-малко от всички други, не разсъждавайки за начина, по който да ги съхраним и да застраховаме чрез тях нашето право, сякаш считаме себе си за по-малко важни от всичко останало. Ако не друго, да се обърнем заради онази новост, която разтърси и преобрази всички неща“ (N. Cabasilas, *La vita in Cristo*, Città Nuova, Roma 1994, p. 291; превод наш).

³³ А. Барико, „Никога повече, първи епизод“, *www.ilpost.it*, 9 март 2021 г.

Бягайки от себе си, не правим друго, освен да утежняваме ситуацията, защото така нищо не е вече наше, всичко ни става чуждо. Описал го е Джусани с незабравими щрихи: „Върховното препятствие за нашия човешки път е „занемаряването“ на Аз-а. На обратния полюс на това „занемаряване“, тоест в интереса към собствения Аз, е първата стъпка на един наистина човешки път“. И продължава: „Изглежда очевидно да имаме този интерес, но това съвсем не е така: достатъчно е да погледнем какви големи отрязъци вакуум се отварят във всекидневния сюжет на нашето съзнание и какво блуждаене на паметта“. Ако изглеждат думи, написани за нас днес – макар че са от 1995 г., – то е, защото пандемията изкара на повърхността една динамика на опит, който я предшества и я следва. Думите на Джусани ни карат да осъзнаваме една перманентна възможност на човешкия дух, едно изкушение, което ни съпътства през всичките ни дни: занемаряването на себе си. „Зад думата „Аз“ има днес едно голямо объркване, и все пак, [...] ако пренебрегваме собствения Аз, е невъзможно да са мои отношенията с живота, самият живот (небето, жената, приятелят, музиката) да е мой. За да можем да кажем „мой“ сериозно, е нужно да сме ясни в схващането за устройството на собствения Аз. Нищо не е толкова очарователно както откритието на реалните измерения на собствения Аз, нищо не е така богато на изненади както откритието на собствения човешки облик.“³⁴

В ширенето на това объркване има също външно влияние върху нашата личност. Отслабването на чувството за Аз-а се показва като симптом на посоката, следвана от нашата култура, и на застоя, в който тя се намира: „Еволюцията на една цивилизация, действително, е такава в мярката, в която се благоприятства излизането на повърхността и проявяването на стойността на отделния Аз“. Това е парадоксалният резултат от една парабола – тази на съвремието, – в която Аз-ът е претендирал да застане в центъра като господар на себе си и нещата, а разумът си е приписал качеството на мярка за реалността. Бог, Тайната, към Когото реалността на последна инстанция непоколебимо препраща, беше заличен от концепцията за живота и света. Това не доведе до по-тясна и пряка връзка с реалността, а напротив, до бягство от нея, от нейния смисъл и до редуцирането на човешкото съществуване до чиста фактическа даденост. „В объркването относно изначалния облик на собствения Аз и на реалността зрее днес екстреман опит да се продължи това бягство от връзката с онази безкрайна Тайна, Която все пак всеки разумен човек вижда на хоризонта и в корена на всеки човешки опит: нужно е да се отрече всякаква изначална устойчивост на живота. Ако реалността сякаш убягва на мнимото господство на човека, пределният ресурс на гордостта е да отрича всякаква нейна устойчивост, произволно да смята всичко с мярката на някаква илюзия или игра. Можем да наречем нихилизъм това, което днес царува в начина на мислене и обръщане на внимание.“³⁵

Това е бягство, което по съвсем друг начин Библията описва в първата глава на Книга на пророк Иона. Познаваме развоя на историята. Два пъти в главата е повторена фразата: „Иона бяга от лицето Господне“.³⁶ Но това бягство от Бог, казва Джусани, съпада с „бягството от нашата отговорност, тоест бягството от „единия“ живот, от единството с всички неща, бягството от пълнотата, бягството от смисъла и от пълнотата“. Затова дори когато сме се „категорично обрекли на някое католическо движение“ – казва го през 1963 г. на група тогавашни отговорници – и даваме на него цялото си свободно време, бягството от връзката с Тайната „е вакуум, който ние позволяваме на всеки наш ден“,³⁷ то е бягство от себе си, което може да възприеме различни форми.

³⁴ L. Giussani, *Alla ricerca del volto umano*, Bur, Milano 2007, p. 9; превод наш.

³⁵ *Пак там*, pp. 10, 13; превод наш.

³⁶ Св. Ион. 1:10.

³⁷ Братство „Comunione e Liberazione“, *Аудио-визуална документация*, Духовни упражнения с ръководителите от GS, Вариготи (Савона), 6-9 декември 1963 г.

a) Активизмът

Можем да избегнем вика, който идва от недрата на нашата човешкост, като се хвърляме лудешки в действие, като се ангажираме дотам да нямаме време да мислим за нашите истински потребности. Активността става като наркотик. Колко този активизъм обзема нашия живот, видяхме, когато локдауните ни задължиха да се спрем: затворени вкъщи, внезапно бяхме принудени да си уреждаме сметките със себе си. И колко от нас откриха, че са празни, дезориентирани, непоносими в собствените си очи! Активизмът е действие без адекватна причина, затова не отваря, не прави да узреем. Така, когато преживяваме някои моменти на задължителни паузи, се оказваме пълни с несигурност и чувстваме собствената си тежест, сякаш става дума за планина върху собствените рамене. Както ми пише една млада жена: „В тези толкова трудни и сухи месеци забелязах, че не успявам да се изправя пред някои въпроси и когато възникнат – а то се случва често, – се опитвам да ги погребя със списъка на нещата за вършене, защото нямам отговор. Това ме съсипва. Когато приятелите ми ме питат как съм, не знам никога какво да отговоря: имам две фантастични и здрави деца, всички сме добре, пандемията не ни се отрази финансово, нямам нищо, от което да мога да се оплача, но чувствам винаги силна празнота и голяма самота, все съм гневна и във всяко нещо виждам винаги негативната страна. За приятелите си не съм почти никога свободна, защото се страхувам, че като изкарам моята празнота, ще се създаде неловко мълчание, без път за бягство освен бърза смяна на темата“.

Активизмът, за който говоря, може да има много обекти или сфери: обикновено това е работата, но може да бъде партия, някоя културна асоциация, доброволчество или – както казваше Джусани – „католическо движение“. Ние първи сме съпричастни на тази нагласа: можем да стоварим върху някакво вършене липсата на сериозен ангажимент към нашата човешкост. Дори „правенето на нещата на движението“ може да представлява начин да избягаме от себе си.

В много случаи Джусани ни е обръщал внимание за тази нагласа, предупреждавайки ни за това, което се крие в нейния корен. Действително, в активизма именно нещата, които правим, нещата, в които сме замесени и в които търсим удовлетворение, представляват действителният смисъл на живота, истинският обект на уважение: не е Бог, не е Христос, не е връзката с Тайната, станала плът. „Фактически, екзистенциално, ценим повече друго, а не Христос.“ Свързани сме с движението не заради Тайната, Която носи, а заради нещата, които правим. А „това не развива опита на нашия живот“.³⁸ Нека не ни се струва прекалено да кажем тези неща. Действително, когато това, което ни свързва, са само нещата, които правим, рано или късно това, че сме заедно, губи откъм интерес: „Напуснах движението преди тридесет години, на края на университета: дните ми бяха пълни с дейности и отношения, но чувството за всичко се беше сякаш изгубило, беше приемано за даденост и следователно, животът беше сух“.

b) Разсейването, за да запълним празнотата с глъчка

Когато стане почти неизбежно да осъзнаем собствената си крехкост, както се случи в този период на провокация и изпитание, когато докосваме с ръка нашата конюнктура, нашето ефимерно същество, лесно прибягваме до оръжието на разсейването. Понеже си проправят път в нас въпроси, които ни поставят под въпрос, безпокоят ни и на които не можем да отговорим, запълваме празнината откъм отговор с глъчка. В свободното време преследваме стимули и новини, реем се тук-там в Мрежата и в социалните мрежи, осигуряваме си все нови интереси, минаваме бързо от едно нещо на друго, без да задълбочаваме нищо: нашата

³⁸ L. Giussani, *La convenienza umana della fede*, Bur, Milano 2018, pp. 104 e 107; превод наш.

цел, споделена или несподелена, е да избегнем съдбовния въпрос, неотложността, която чувстваме, да се опитаме да не си уреждаме сметките с нас самите.³⁹ Това е тъпо оръжие, знаем, накрая не издържа, но се задоволяваме с примирието, което поне за известно време ни осигурява.

Разсейване и несъобразителност могат да характеризират много наши дни и дори дълги отрязъци от нашия живот. Те представляват в известен смисъл другото лице на цинизма: действително, когато разсейването не работи, настъпва цинизмът, който е друг начин да затворим вратата за неотложността, като предпочитаме да заклеим всичко с неустойчивост и да плуваме „на брега на чувството за нищото“.⁴⁰

„Не съм мислел – споделя Бернанос, – че баналната дума разсеяност може да придобие смисъл на раздробяване, на разпадане.“⁴¹ Нашата личност потъва в отчуждението, в механизма; ставаме все по-малко внимателни към нас самите: разсеяни означава откъснати от същината на живота.

с) *Завръщането към нормалното, за да обърнем страницата*

„Какво ни предстои? Наистина ли е свършено? Можем ли да се върнем към живота, който живеехме някога, или той си е отишъл завинаги?“⁴² се питал Оруел през 1939 г. Въпросът не е изгубил откъм хапливост. Да обърнем страницата, колкото се може по-скоро, да загърбим случилото се, да забравим! Това е императивът, която сякаш циркулира: да действаме, сякаш не се е случило нищо, сякаш въпросите не са се пробудили, смъртта не се е случвала и объркването е било инцидент, който може да се изтрие с гъба. Това е едно изкушение винаги в засада, както пише Василий Гросман в края на живота си: „Нека всичко се върне, както беше преди тази непоносима промяна, нека всичко отново стане навик, нещо известно и да няма повече следа от тази новост, която троши костите и ти влиза в кръвта...“.⁴³ От такава нагласа няма да може никога да произтече полза за нашия опит, напротив – очевидно е обратното.

³⁹ „Разсейването“, подчертава Романо Гуардини, е „състоянието, в което човекът няма нито център, нито единство, мислите му блуждаят от един обект на друг, неговото усещане е неопределено и неговата воля не е господарка на собствените си възможности“ (R. Guardini, *Introduzione alla preghiera*, Morcelliana, Brescia 1973, p. 23; превод наш).

⁴⁰ L. Giussani, *La familiarità con Cristo*, San Paolo, Cinisello Balsamo (Mi) 2008, p. 147; превод наш.

⁴¹ Жорж Бернанос, *Дневникът на един селски свещеник*, София – С. А., София 2009, прев. Нели Захариева, с. 198.

⁴² Джордж Оруел, *Още въздух*, Фама, 2008, прев. Весела Еленкова, с. 214.

⁴³ V. Grossman, *Il bene sia con voi!*, Adelphi, Milano 2011, p. 212; превод наш.

ГЛАВА 2 НИЕ СМЕ ОЧАКВАНЕ

Активизъм, разсейване, императив на връщането към нормалното – да се разберем, не разбираемото искане да се преодолеят трудностите и да се придобие отново по-устойчива санитарна и икономическа ситуация, а припряността да забравиш, да заставиш да мълчат човешките въпроси – това са все начини да избягаме от себе си и от реалността: те представляват за по-голяма част от хората обичайна опаковка, която позволява да не си уреждаме сметките с онази дълбочина на собствения Аз, която можем да обобщим във вече използваната дума: „очакване“; очакване за живот, за смисъл, за пълнота, за изпълнение. Има все пак, както казахме, обстоятелства като пандемията, с всички нейни последици, които дори само за няколко мига ни изтръгват от разсейването, съвземат ни от бягството ни и ни връщат отново при нас самите.

Защо нашите опити да реализираме или да избегнем себе си пропадат? Защото „душата преодолява света, не се задоволява с това, което очите виждат, с това, което знам. Плаче от носталгия“.¹ Колкото и да са извършвани с ангажираност или упорство, никой от нашите опити не успява да ни осигури изпълнението, което скрито или явно търсим, когато станем сутрин, когато предприемем нашите дейности или организираме нашите „бягства“. Поради структурната недостатъчност на нашите сили и на нещата, които все пак успяваме да постигнем, не успяваме да намерим това, което в крайна сметка очакваме. Затова Симон Вейл твърди остроумно: „Най-ценните блага не трябва да бъдат търсени, а чакани. Действително, човекът не може да ги намери само със своите сили и ако започне да ги търси, ще намери на тяхно място фалшиви блага, на които няма да съумее дори да разпознае фалша“.²

1. Една неизкоренима даденост

Очакването, значи, е това, което винаги остава, когато нашите опити, включително успешните – дори, бих казал, най-вече те, – са се оказали недостатъчни да постигнат целта, тоест изпълнението на себе си, пълнотата тук и сега, във всеки миг, не утре или в отвъдното.

Един от най-великите съвременни поети, току-що починал – Адам Загаевски – е фиксирал с тези думи широтата на нашето очакване:

*Онези кратки мигове,
които настъпват толкова рядко –
това ли е животът?
Онези няколко дни,
в които се връща яснотата –
това ли е животът?
Онези моменти, в които музиката
възвръща достойнството си –
това ли е животът?
Онези редки часове,
в които любовта тържествува –
това ли е животът?.*³

¹ P. Van der Meer, *Diario di un convertito*, Paoline, Alba (Cn) 1967, p. 34; превод наш.

² S. Weil, *Attesa di Dio*, Rusconi, Milano 1972, p. 76; превод наш.

³ A. Zagajewski, «I brevi istanti», in Id., *Guarire dal silenzio*, Mondadori, Milano 2020, p. 16; превод наш.

В стихотворението взема образцово глас нещо, което принадлежи на опита на всички. Въпреки че културата, в която живеем, се опитва да премахне това очакване, да го обезкуражи или измени, всеки неин опит се сблъсква с нещо, което не може да се избегне: нашата природа на човеци. Това признава Бертолт Брехт в едно свое стихотворение:

Откажи се от своите желания и мъдро търпи.

Ето какво означавало мъдростта.

Но не мога да бъда такъв.

Истина ви казвам – аз живея в мрачни времена.⁴

Дори мрачните времена не могат да изкоренят от сърцето желанието, очакването на нещо, съответстващо на нашата жажда за живот. „Доминиращата култура“, която може да има някакъв интерес да насърчава опразването откъм смисъл на живота, благоприятствайки екзистенциалния nihilизъм, „колкото и да връхлита ума на индивида и следователно, на масата, има ограничение, пред което е принудена да се спре: природата на човека, която е определяна от религиозното чувство“. Тази природа, твърди Джусани, „не само няма да може никога да бъде напълно атрофизирана, но ще бъде винаги, малко или много осезаемо, в позиция на очакване“.⁵

Това очакване е неизкоренимата даденост, с която всеки от нас се оказва, че си урежда сметките във всеки момент от живота, дори когато я отбягва. „Някой обещава ли ни е някога нещо? А тогава защо очакваме?“⁶ С тези думи Павезе идентифицирал центъра на своя и нашия Аз, нещо, което е на всички нас: очакването. То принадлежи на нашата изначална наклонност: създадени сме като „очакване на“. Ние не само очакваме: ние *сме* очакване!

Една приятелка ми пише: „Забелязвам, че моят най-дълбок Аз очаква нещо, което да даде надежда, очаква да може да каже: „Да, надежда има“. В момент, в който бих била склонна да отговоря: „Не че съм толкова сигурна в това“, забелязвам, че съм изтъкана от очакването на една изначална позитивност във всичко, което преживявам, тоест съм създадена за надеждата. Знаем, че много пъти и Джусани, и ти сте ни повтаряли и показвали, че ако има такова очакване, това е вече знак, че го има това, което му съответства. Но това ми се струва, че мога само да го повтарям на думи“.

Всички, дори тези, които изглеждат чужди на това очакване, които не му придават тежест или не го взимат насериозно, обзети от разсейване или цензура на собствената човешкост, когато се натъкнат на присъствие, натоварено с обещание, със смисъл, който има общо с него, не остават безразлични: виждат да пламва отново в тях очакването, трябва да признаят на себе си, че те също тайно са очаквали. Както се случило на онези студенти, които в интервала между единия и другия локдаун, в климат на почти тотално затишие, получили от някои състуденти брошурата „Университетът не е затворен, докато ние живеем“.⁷ Променили разбиранията си, разцъфнало в тях очакването.

Очакването е даденост. Това е, което ни напомни Бенедикт XVI: „Очакването, да очакваш, е измерение, което прекосява цялото ни лично, семейно и социално съществуване. Очакването присъства в хиляди ситуации, от най-малките и банални до най-важните, които ни въвличат тотално и в дълбините на душата. Сред тях си мислим за очакването на дете от страна на двама съпрузи; за това на роднина или приятел, който идва да ни посети от далече; мислим, за един младеж, за очакването на резултата от някой решаващ изпит или от интервю за работа; в емоционалните отношения – за очакването на срещата с любимия човек, на отговора на писмо или на даването на прошка... Би могло да се каже, че човекът е жив, докато очаква, докато в сърцето му е жива надеждата. А човекът се познава по своите

⁴ Бертолт Брехт, *Към потомците*. В: *Избрани творби*, Народна култура, София 1979, прев. Димитър Дублев, с. 73.

⁵ L. Giussani, *Un avvenimento di vita, cioè una storia*, a cura di C. Di Martino, EDIT, Roma 1993, p. 41; превод наш.

⁶ C. Pavese, *Il mestiere di vivere*, Einaudi, Torino 1952, p. 276; превод наш.

⁷ <https://www.ateneostudenti.it/2020/11/01/luniversita-non-e-chiusa-finche-noi-viviamo/>

очаквания: нашият морален и духовен „ръст“ може да се измери по това, което очакваме, по това, на което се надяваме“.⁸

Очакването е толкова присъщо на нашия Аз, че дори най-лошите, най-изстрадани, най-противоречиви ситуации не успяват да го заличат съвсем; дори в обстоятелства, в които има всякакво основание да не очакваме повече, имаме свидетелство за него: „Времето ми е винаги запълнено, но от сутрин до вечер на фона е очакването“,⁹ пишел Дитрих Бонхьофер от берлинския затвор „Тегел“, където бил затворен от 1943 г. до 1945 г., а после обесен заради своето противопоставяне на нацисткия режим. Не губел минута, а на фона растяло очакването.

Нищо не успява да разгроми тази елементарна и неразрушима очевидност: ние сме „очакване на“. Намеквайки за един разказ на Кафка, испанският писател Густаво Мартин Гарсо говори за нашето сърце, което очаква, като за „животно, което иска неща, които не сме способни да изпълним, но настоява да ги направим“.¹⁰ А Ирибарен в същата посока пише: „И как е възможно / – си казвам, гледайки живота, / който минава до брега, – въпреки / безмилостните опустошения, които времето ни нанася, дори да не помръдва, / да не ни дава мира / за секунда това непрестанно мечтаене за невъзможното“.¹¹

2. Привързаността към себе си

Внимание, дадеността на това очакване, макар и внушителна и обективна, няма последната дума. Тоест: тя изисква да бъде разпозната, приета, оценена. Затова предизвиква нашия разум и нашата свобода. Това е нашето величие на човеци: очакването е в нашата природа, но можем да се опитваме по много начини – както казахме – да живеем, сякаш го няма, като се разсейваме, като се преструваме, че го няма; него го има, но не се налага механично.

Някои биха могли да усещат като поредното нещастие факта, че очевидността на очакването, което сме, не се налага механично, а трябва да бъде разпознато от нас; и биха могли да считат по същия начин факта, че освен че не можем да го задоволим с нашите сили, не можем да се отървем от него. Но ако останем верни на нашия опит, разбираме, че не ни изнася въобще да го изтръгваме от фибрите на нашето същество, и е цяло щастие, че опитът да задушим очакването е в крайна сметка невъзможен за осъществяване. Отново Павезе хвърля светлина: „Да чакаш, е още едно занимание. Това е да не чакаш нищо, което е ужасно“.¹² Всеки може да го провери, когато се събужда сутрин и не чака нищо. В тези моменти ще може да признае на себе си дали е по-добре да се събуди, чакайки нещо, или да отвори очи за деня, без да очаква нищо.

Очакването – което никой не успява да изтръгне напълно от собственото сърце – ни изправя всяка сутрин пред алтернатива, която вкарва в игра това, което определя нашето величие на човеци: свободата. Коя е алтернативата? Да вземем насериозно очакването или да махнем с ръка. Решението не е никога даденост. Свободни сме за него. Един човек ми пише: „Това е първият път, когато се опитвам да отговоря на въпросите, които ни поставяш преди Упражнения или сбирки, защото е първият път, когато стигнах дотам да се взема толкова насериозно, че да си кажа, че въпросът „Има ли надежда?“ е точно за мен, именно отправен

⁸ Бенедикт XVI, *Ангел Господен*, 28 ноември 2010 г.

⁹ D. Bonhoeffer, *Resistenza e resa*, Queriniana, Brescia 2002, p. 146; превод наш.

¹⁰ Г. М. Гарсо, „Estimado Franz Kafka“, *Ел Паус*, 25 октомври 2020 г.

¹¹ «Y cómo puede ser / —me digo, viendo pasar la vida / hacia la playa—, que, pese / a las devastaciones inclementes / que el tiempo / nos inflige, / no se amortigüe un ápice / siquiera, no nos dé tregua / un segundo, / este incesante / soñar con lo imposible» (К.С. Iribarren, «Verano cruel», in Id., *Seguro que esta historia te suena*, цит. пр., pp. 330-331; превод наш).

¹² C. Pavese, *Il mestiere di vivere*, цит. пр., p. 292; превод наш.

към мен и че не трябва да отговарят само „другите“. Открих, че в моя живот аз съм главният герой“.

Драмата на нашата свобода, която излиза на сцена всеки ден, е добре описана от „Джордж Грей“ в „Антологията на река Спун“:

*Много пъти съм изучавал
надгробния камък, който ми изваяха:
лодка със спуснати платна на едно пристанище.
Всъщност не е това моята дестинация,
а моят живот.
Защото любовта ме постигна, а аз се отдръпнах от нейната измама;
болката почука на вратата ми, а мен ме достраша;
амбицията ме призова, но аз се уплаших от непредвидените обстоятелства.
Въпреки всичко изпитвах глад за смисъл в живота.
И сега знам, че трябва да вдигна платна
и да поема ветровете на съдбата,
накъдето и да тикат лодката.
Да дадеш смисъл на живота, може да доведе до лудост,
но живот без смисъл е мъчението
на безпокойството и на напразното желание –
той е лодка, която копнее за морето, и все пак се страхува от него.¹³*

Ние сме като лодка, която копнее за морето, не може да не го очаква, защото този копнеж е присъщ, и все пак се страхува от него. Ето тогава, че се отваря борбата: да удовлетвори копнежа по морето, глада за живот, изпълнен със смисъл, или да се оттеглим, да се задоволим, да не рискуваме от страх от непредвидените обстоятелства.

За това изкушение да се оттеглим от нашата човешкост, да си спестим непредвидените обстоятелства от страх, оставайки на сигурно на борда на „лодка със спуснати платна на едно пристанище“, говори Исус в Евангелието с притчата за талантите.

„Той ще постъпи като човек, който, тръгвайки за чужбина, повика слугите си и им предаде имота си: и едному даде пет таланта, другиму два, другиму един, всекому според силата; и веднага отпътува. Който взе петте таланта, отиде, употреби ги в работа и спечели други пет таланта; също тъй и който взе двата таланта, спечели и други два; а който взе единия талант, отиде, та разкопа земята и скри среброто на господаря си. След дълго време дохожда господарят на тия слуги и поисква им сметка. И като пристъпи оня, който бе взел петте таланта, донесе други пет и казва: господарю, ти ми предаде пет таланта: ето, аз спечелих с тях други пет. Господарят му рече: хубаво, добри и верни рабе! В малко си бил верен, над много ще те поставя; влез в радостта на господаря си. Дойде също и оня, който бе взел двата таланта, и рече: господарю, ти ми предаде два таланта: ето, аз спечелих с тях други два. Господарят му рече: хубаво, добри и верни рабе! В малко си бил верен, над много ще те поставя; влез в радостта на господаря си. Пристъпи и оня, който бе взел единия талант, и рече: господарю, аз те знаех, че си жесток човек: жънеш, дето не си сеял, и събираш, дето не си пръскал; и като се уплаших, отидох, та скрих таланта ти в земята; ето ти твоето. А господарят му отговори и рече: лукави и лениви рабе! Ти знаеше, че жъна, дето не съм сеял, и събирам, дето не съм пръскал; затова трябваше парите ми да внесеш на bankerите, а аз, като дойдех, щях да си прибера своето с лихва; вземете, прочее, от него таланта и го дайте на оногова, който има десет таланта; защото всекому, който има, ще се даде и преумножи, а от оногова, който няма, ще се отнеме и това, що има; а негодния раб хвърлете във външната тъмнина: там ще бъде плач и скърцане със зъби.“¹⁴

¹³ E. Lee Masters, «George Gray», in Id., *Antologia di Spoon River*, Einaudi, Torino 1993, p. 131; превод наш.

¹⁴ Мат. 25:14-30.

Господарят упреква раба, който от страх не е рискувал. Само който рискува, казва Исус, може да придобие живота. Действително, притчата свършва така: „Всекиму, който има, ще се даде и преумножи, а от оногова, който няма, ще се отнеме и това, що има“. Исус познавал добре природата на човека и изкушението да не се рискува, да дръпнеш греблата в лодката, оставайки удобно на пристанището. Но който в живота не рискува, който не вкарва в игра себе си, за да придобие смисъла, ще остане без нищо, празен.

Да вземем насериозно собствената нужда, глада и жаждата за пълноценен живот, е първият белег за привързаност към себе си, което е най-малко даденост от всичко. Потребностите или нуждите, наистина, „ги чувстваме, няма как, и се оплакваме с болезнен вик, [...] когато не са задоволени, но обикновено не ги вземаме насериозно“¹⁵ не им даваме доверието, което изискват, не следваме посоката, която указват.

Какво е нужно, за да имаме онази привързаност към себе си, която позволява да вземем насериозно собствения копнеж, собствената нужда? „Привързаността към себе си изисква бедност“, каза Джусани на студентите през 1983 г. „Затова Христос е казал: „Блажени бедните духом“, или: „Блажени гладните и жадните за правда“; защото [привързаността към себе си] не е привързаността към нещо, което сме определили ние, а към нещо, което ни определя; разпознаването на нещо, което ни определя, без ние да сме могли да се намесим, за да разрешим въпроса. Така потребността от любов или потребността от лично изпълнение, или потребността от компания е нещо несравнимо по-голямо и по-дълбоко, което трябва да се чуе и с което да внимаваме сериозно, без сравнение с цялата нахъсаност, която обаче полагаме, искайки мисления, въображаемия или избран от нас обект.“¹⁶

Привързаността към себе си няма, значи, нищо общо със самолюбието: тя ни отваря широко към откритието на нашите присъщи потребности, на нашите изначални нужди в тяхната голота и обширност. Кой е, наистина, бедният духом? „Това е някой, който няма нищо, с изключение на едно нещо, за което и от което е създаден, тоест стремеж без край [...]: безгранично очакване. Не е безгранично очакване, защото е без край купчината неща, които очакваме; не, [бедният] не чака нищо [конкретно, което после би го разочаровало], а преживява едно безгранично отваряне [...] [изглежда почти като противоречие]. Както казва едно стихотворение на Клементе Ребора [...]: „Не очаквам никого...“, и все пак [...] всичко натам е насочено.“¹⁷ Това е оригиналността на човека, да е целият насочен към нещо, което още не знае какво е, но което го обзема от глава до пети.

Човекът е очакване – това е нашата природа, – но на какво? Сърцето на човека е очакване на безкрайното, безгранично очакване. Бедният е човекът, който съвпада с това очакване, насочен към нещо, което не познава, което не измерва, но което му е присъщо и неустойимо го привлича.

Не е лесно да срещнем хора, които умеят да долавят човешкото в неговата цялост, без съкращения. Помня още впечатлението, което ме караше да слушам Джусани: гледаше на човешкото с такава способност да прегърне всичко, от което е направено, че ме караше да изпитвам желание да прегърна по същия начин себе си. Изпълваше ме с благодарност това да знам, че има някой, който прегръща така радикално моята човешкост. Когато засечем някой, способен на такъв поглед, това е освобождение. „Сериозността в привързаността към себе си“, пише още Джусани, „е долавянето на собствената безгранична нужда, но – настоявам – не на собствената безгранична нужда, доколкото някой иска сто хиляди неща, а после желае и сто хиляди и първото! Безгранична е именно защото не позволява никаква представа за неща, от които има нужда: „тя Е“ нужда!“¹⁸ Тя е очакване! Кой знае какъв опит е нужно да

¹⁵ L. Giussani, *Uomini senza patria (1982-1983)*, Bur, Milano 2008, p. 295; превод наш.

¹⁶ *Пак там*, p. 296; превод наш.

¹⁷ *Пак там*, p. 298; превод наш.

¹⁸ *Пак там*, p. 299; превод наш.

се преживее, за да стигнеш дотам да кажеш тези неща! Всеки от нас „е“ нужда, безгранична нужда, която се засвидетелства преди и отвъд всяка възможна представа.

3. „О, да беше Ти раздрал небесата и слязъл!“

Това да вземем насериозно очакването не прави да отпадне трепетът спрямо това, което ще го изпълни. Този трепет преминава през нашата личност и историята: имаме в себе си непоколебимо и уникално очакване на нещо, което е без граници, и не е в наша власт да си представяме как ще може да се изпълни. Това е тайна. Очакването е отправено към „нещо“, което не познаваме, което преминава отвъд всяка идентификация, всяка мярка. Това е трудно за приемане, но величието на човека е изцяло тук.

Не го забравих повече, откакто го прочетох първия път у Леопарди: „Да не можеш да бъдеш удовлетворен от никое земно нещо“,¹⁹ е най-големият белег за величието на човека. Рядък е поглед върху човека като този. За мнозина да не можеш да бъдеш удовлетворен от никое земно нещо, е нещастие и биха направили всичко, за да съкратят това очакване, за да могат да се задоволят с нещо, което да е на една ръка разстояние. Обратно, пише Мигел де Унамуну, „това, което преминава, не ме задоволява, [...] жаден съм за вечност, [...] без нея всичко ми е безразлично. Имам нужда от нея, имам нужда от нея! Без нея няма вече радост от живота и радостта да живея няма вече нищо, което да ми каже. Твърде лесно е да се твърди: „Нужно е да се живее, нужно е да се задоволяваш с живота“. А тези, които не се задоволяват с него?“²⁰

Тази неудовлетвореност препраща към нещо толкова велико, че е невъобразимо. „Настоящата ситуация на човека е чисто очакване на едно събитие, което той не може да подготви по никакъв начин и чиято поява е абсолютно непредвидима.“²¹ Не знаем какво е, нито как ще може да се случи, но го очакваме. Нещо повече, това е, което най-вече, в края на краищата, извънредно много очакваме. Сега както тогава, както пред две хиляди години.

Това добре долавя Ернест Ело, говорейки за Исусовото време: „По време на тяхното очакване старият римски свят бил извършил чудеса на отврат, противоположни амбиции били воювали, Земята се била поклонила на скиптър на Цезар Август. Земята още не била забелязала значимостта на това, което се извършвало на нея. Зашеметена от смута [...] на войни и раздори, не била забелязала нещо важно, което се случвало: това било мълчанието на тези, които чакали в дълбоката тържественост на желанието. Земята не знаела нищо за всичко това. Ако трябва да започнем отново днес, не би знаела повече от тогава. Би го игнорирала със същото невежество, би го презряла със същото презрение, ако я принудят да го забележи. Това било мълчанието, казвам, истинското нещо, което *се извършвало* без нейно знание на нейната повърхност. Това мълчание било истинско действие. Не било негативно мълчание, отсъствие на думи; било позитивно мълчание, активно отвъд всякакво действие.

¹⁹ Предавам изцяло известния откъс от Леопарди: „Да не можеш да бъдеш удовлетворен от никое земно нещо, нито, тъй да се каже, от цялата земя, да разсъждаваш за необхватната безбрежност на пространството, за броя и чудния строеж на световите и да намиращ, че всичко това е малко и дребно в сравнение със способностите на твоята душа, да си представяш безбройните светове и безкрайната вселена и да чувстваш, че душата и желанието ни са още по-големи от тази вселена, и винаги да обвиняваш нещата за тяхната недостатъчност и нищожност, да страдаш от липса и празнота, т.е. от суета, е, струва ми се, най-големият белег на величие и благородство в човешката природа“ (Джакомо Леопарди, *Мисли*, LXVIII, Алтера, София 2009, прев. Владимир Градев, с. 90).

²⁰ М. de Unamuno, *Cartas inéditas de Miguel de Unamuno y Pedro Jiménez Ilundain*, a cura di H. Benítez, Revista de la Universidad de Buenos Aires 3 (9/1949), pp. 135, 150; цитирано от о. Раниеро Канталамеса, *И ви възвестяваме вечния живот (1 Иоан. 1:2)*, Втора проповед за Адвента, 11 декември 2020 г.

²¹ J. Daniélou, *Saggio sul mistero della storia*, цит. пр., р. 216; превод наш.

Докато Октавиан и Антоний си оспорвали господството над света, Симеон и Анна чакали. Кой от тях действал повече?“²²

Бенедикт XVI описа тайната на това очакване: „Във времето преди раждането на Исус било много силно в Израил очакването на Месията, тоест на един Помазаник, потомък на цар Давид, Който най-накрая щял да освободи [израелския] народ от всяко робство [...] и [щял] да установи Божието царство. Но никой не си представял, че Месията може да се роди от скромна девойка, каквато била Мария, годеница на праведника Йосиф. Дори тя нямало никога да си го помисли, и все пак в нейното сърце очакването на Спасителя било толкова голямо, нейната вяра и нейната надежда били толкова пламенни, че Той могъл да намери в нея достойна Майка. Впрочем самият Бог я бил подготвил предвечно. Има едно тайнствено съответствие между очакването на Бог и това на Мария, [...] напълно прозрачна за плана на любов на Всевишния“.²³

Очакването, което се откривало у Симеон, Анна и Мария, не е само нещо минало. Не, в същото мълчание от тогава, далече от прожекторите както тогава, това очакване остава в дълбините на нашата човешкост, в мълчанието на нашето сърце, в недрата на нашия Аз. И продължава да пари. Една студентка написа: „Моята човешкост е непрестанно в очакване на едно Присъствие, което да я изпълни“. Това е, което твърди и Рилке, великият немски поет: „Дали не беше още / в чакане разсеян, сякаш всичко ти вестеше / за една любима?“²⁴ Очакването, което представлява изначално нашето сърце, е очакване на присъствие, което да отговори, което да спаси – да запази и изпълни – нашата човешкост.

Както пише в своя последен автобиографичен роман Даниеле Менкарели: „Бих искал да кажа на майка ми това, което ми трябва наистина, все едно и също, откакто проплаках за първи път. Това, което искам в продължение на много време, не беше лесно за казване, опитвах се да го обясня със сложни понятия, прекарах тези първи двадесет години живот в изучаване на най-добрите думи, за да го опиша. А думи съм използвал много, твърде много, после разбрах, че трябва да процедирам в обратна посока, така, от ден на ден, започнах да измъквам някоя, най-малко необходимата, излишна. Малко по малко скъсих, окастрих, докато не стигна до една-единствена дума. Една дума, за да кажа това, което искам наистина, това нещо, което нося от раждането си, преди раждането си, което ме следва като сянка, простряла се винаги до мен. Спасение. Тази дума не я казвам на никого, освен мен. Но думата – ето я, и с нея нейния по-голям от смъртта смисъл. Спасение. За мен. За майка ми от другата страна на телефона. За всички деца и всички майки. И бащите. И всички братя от всички минали и бъдещи времена. Моята болест се нарича спасение, но как? На кого да го кажа?“²⁵

На върха на изстраданото и страстно съзнание за съществуването избухва вика на нашата човешкост, като молба, която се издига от дълбините на сърцето на човека от всяко време, призив към неизследимата Тайна: „О, да беше Ти раздрал небесата и слязъл!“²⁶ Това е скритата молба във всяко наше пробуждане и във всеки жест от деня, също на тези, които не знаят кой е това „Ти“, което все пак очакват. „О, да беше Ти раздрал небесата и слязъл!“: това е искането на разума и привързаността на човека, заинтересован да не живее живота напразно. Затова Монтале, който по свой начин бил близък с човешкото, пише: „Най-пълна радост се в очакването крие“.²⁷

Понеже очакваме нещо, без да знаем как ще се яви, не е въпрос на интелигентност, а на внимание. Това е, за което е нужно да молим, както подчерта Папа Франциск, цитирайки св.

²² E. Hello, *Fisionomie di Santi*, “La Torre d’avorio” – Fogola, Torino 1977, pp. 58-59; превод наш.

²³ Бенедикт XVI, *Ангел Господен*, 28 ноември 2010 г.

²⁴ Райнер Мария Рилке, *Дуински елегии*, Изток-Запад, София 2017, прев. Пламен Хаджийски, с. 21.

²⁵ D. Menicarelli, *Tutto chiede salvezza*, Mondadori, Milano 2020, pp. 22-23; превод наш.

²⁶ Ис. 64:1.

²⁷ Еудженио Монтале, *Как е величествено.... В: Осем италиански поети*. Народна култура, София 1981, прев. Атанас Далчев и Александър Муратов, с. 109.

Августин: „*Timeo Iesum transeuntem*“ (*Sermones*, 88,14,13), „страх ме е Исус да мине и аз да не забележа“. Привлечени от нашите интереси [...] и разсеяни от толкова суети, рискуваме да загубим същественото. Затова днес Господ повтаря „*на всички: бъдете будни!*“ (*Марк. 13:37*). Бъдете будни, внимавайте“.²⁸

²⁸ Франциск, *Проповед на Светата литургия с новите кардинали*, 29 ноември 2020 г.